

Тема 5. Мистецтво ХХ ст.

Мистецтво пер. пол. ХХ ст.

Мистецтво ХХ ст. переломне – традиційне й авангардне перебувають тут у конфлікті. Нові напрямки й течії, що протиставляли себе традиційному мистецтву були врешті об'єднані спільним поняттям «модернізм». До найбільш революційних стилів ХХ ст. ще застосовують поняття «авангард».

В образотворчому мистецтві ХХ ст. доцільніше говорити про течії в модернізмі, ніж визначати їх поняттям стиль. Ці течії швидко народжувалися і зникали, втілюючи лише окремі аспекти загальної програми модернізму. Вони були досить обмежені в своїх художніх можливостях і позбавлені масштабності, притаманної великим стилям. Час активного існування окремих течій модернізму іноді вимірювався кількома роками, після чого ті трансформувалися або зовсім сходили зі сцени.

Фовізм (1905). Видатними представниками течії були А. Матісс, А.Дерен, Ш. Камуан, Л. Вальта, А. Евенепул, М. Маріно, Ж. Пюї, М. Вламінк, А. Манген, Р. Дюфі, О. Фріз, Ж. Руо. Фовісти сповідували емоційно-колористичний живопис, живопис «без правил». З нього виключалося світлотіньове моделювання форми, об'ємно-просторова побудова композиції, повітряна перспектива. Культивувався спрощений рисунок, деформація, посилена інтенсивність кольорових сполучень. Визнаним лідером течії був А. Матісс. До найвідоміших його творів цього періоду належать: «Танок», «Відчинене вікно», «Радість життя».

Експресіонізм (1905). До видатних представників течії належать Е. Кірхнер, Ф. Марк, Е. Нольде, М. Пехштейн, О. Дікс, Г. Грос, Е. Хеккель, В. Кандинський, О. Кокошка, Е. Шиле. Для експресіонізму одним з відправних пунктів стало прагнення взяти гору над матеріальністю, зобразити те, що знаходиться за явищем, саму його сутність. Виразність зображувального мотиву, іноді кричущо-брутальна, дисгармонійна, з просторовими деформаціями і кольоровими дисонансами були прийняті як певна естетична константа експресіонізму. Основний творчий принцип експресіонізму –

відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське «Я», напругу його переживань та емоцій, бурхливу реакцію на дегуманізацію суспільства, знеособлення в ньому людини, на розпад духовності, засвідчений катаклізмами світового масштабу початку XX ст. З усіх напрямків модернізму експресіонізм найгостріше відобразив конфлікт художньої особи, людини взагалі з трагічною й антигуманною дійсністю. В творах одних майстрів експресіонізм приводив до надзвичайного загострення трагічного світосприйняття, у інших — до художніх утопій, елітарності, замкненого середовища, котре сприймалося острівцем порятунку духовних та гуманістичних цінностей. Цей конфлікт призводив до радикальності художніх рішень, до бунтівного протиставлення і розриву з академічними традиціями.

Кубізм (1907). Серед найвідоміших представників течії: Ж. Брак, П. Пікассо, Х. Гріс, Ф. Леже, Р. Делоне, А. Глез, Ж. Метсенже. Кубізм в контексті модернізму відрізнявся своєрідною інтелектуальною місією. Кубісти за зовнішнім виглядом речей прагнули виявити їх первісну форму, саму суть, яка мала б універсальні параметри. Свою місію кубісти вбачали у тому, аби звільнити речі від «банального вигляду». Кубізм мав бути мистецтвом, котре, за словами Пабло Пікассо, відтворює світ не таким, яким його бачить митець, а таким, яким він його мислить. Шляхом розкладання всіх предметів і форм на прості геометричні фігури та їх перекомбінування відповідно до задуму митця кубісти сподівалися прийти до створення інтелектуального й аналітичного живопису, здатного розкривати структуру речей і їхню внутрішню сутність, виражати «константи буття», підніматися до рівня вимог сучасності, входити в неї і сприяти її перебудові. Експерименти зі спрощенням і геометризацією форм склали першу — аналітичну фазу кубізму. Дві наступні фази — симультанна і синтетична призвели до розкладання предметів на елементарні складові і їхнє перетворення на комбінацію абстрактних форм.

Абстракціонізм (1910\12). До засновників абстракціонізму належать В.Кандинський, К.Малевич, П.Мондріан, Ф. Купка, М.Ларіонов, О.Родченко, Р. Делоне, В. Татлін, Л. Лисицький. Здавна безпредметна творчість існувала як орнамент, але в новітній історії оформилася в особливу естетичну програму – абстракціонізм. Філософсько-естетична основа абстракціонізму – ірраціоналізм, відхід від ілюзорно-предметного зображення, абсолютизація чистого враження та самовираження митця засобами геометричних фігур, ліній, кольорових плям, звуків. Напрямок сучасного абстрактного мистецтва в скульптурі і живописі виник в Європі та Північній Америці в 1910-х рр.

Появі абстракціонізму передували експерименти кубістів з формою. Повне ігнорування предметних форм, головний наголос на самодостатній грі композиційних прийомів, безпредметних форм і такого ж безпредметного кольору створили ідеологію живописного абстракціонізму. З самого початку автономно формується два напрямки в абстрактному живописі – експресивний і геометричний. Для експресивного абстракціонізму характерна динаміка і яскраво виражена емоційність форм і кольору. Його засновником є В. Кандинський. В геометричному абстракціонізмі знайшли вираження лаконізм і монументальність елементарних форм і локальних кольорів. Фундамент цього напрямку заклали П. Мондріан і К. Малевич.

Дадаїзм виник у Швейцарії під час Першої світової війни та розвивався впродовж 1914—1924 років. Для дадаїзму характерні заперечення верховенства розуму, логіки, та відмова від слідування усталеним естетичним нормам, використання колажу, готових предметів як основи для творів. Автором назви течії був румунський поет Трістан Тцара, який знайшов випадкове слово «dada» в словнику Ларруса. У 1918 він створив «Маніфест Дада», де виклав основні положення цієї мистецької течії: бунт, гра, висміювання будь-яких устоїв. Дадаїсти прагнули створювати не естетично привабливі твори, а такі, що втілюють собою абсурд і випадковість. Дадаїзм уникає спогадів про минуле і сподівань на майбутнє.

Митці цієї течії вдавалися до спонтанного поєднання випадкових об'єктів, або використання готових предметів, які лише дещо змінювалися.

Течія дадаїзму стала виразником психології абсурду і нігілізму. Яскраво виражений провокаційний характер мистецтва дадаїстів став прообразом нинішніх прийомів сучасного шоу-бізнесу. Одним з лідерів художнього напрямку в дадаїзмі став М. Дюшан. Він став автором ідеї «ready made» - експонування готових речей як мистецьких об'єктів. Серед відомих представників дадаїзму: Ф. Пікабіа, Г. Арп, М. Рей, К. Швіттерс, М. Ернст.

Сюрреалізм один з найскладніших і суперечливих напрямків модернізму, котрому властиві звернення до підсвідомих образів, звільнення від панування раціонального мислення, використання оптичних ілюзій та парадоксальне поєднання форм. Засновником сюрреалізму вважається французький письменник Андре Бретон, що в 1924 році створив «Маніфест сюрреалізму». Твердження фрейдизму, що підсвідомі образи й процеси, а не раціональне мислення, визначають поведінку людини, зумовило звернення сюрреалістів до «сну наяву», змінених станів свідомості, вдавання до автоматичного письма. «Маніфест сюрреалізму» закликав звільнити людське «Я» від обмежень матеріалізму й логіки, що перетворюють людину на механізм, й цим створити нове, більш правдиве мистецтво, та запобігти майбутнім суспільним потрясінням. В сюрреалістичному живописі виділилося два напрями: з вільними, часто абстрактними формами (Макс Ернст, Андре Массон, Жуан Міро), та з візуально правдоподібним формами, які проте відтворюють ірреальні, абсурдні образи (Сальвадор Далі, Рене Магрітт, Поль Дельво).

Сюрреалізм заперечує прийнятні суспільні форми сучасного життя, технічної цивілізації, культури, моральних засад, пропагує психічний анархізм, автоматизм вислову, звільнення від контролю розуму, спонтанність підсвідомості. Митцю-сюрреалісту слід спиратися на досвід несвідомого вираження духу, тобто, сни, галюцинації, марення, інтуїцію, аби проникнути по той бік свідомості, досягнути нескінченне й вічне. До

улюблених прийомів художників сюрреалізму слід віднести зображення надреального, містичні мотиви, елементи фантастики, жахи, спотворене людське тіло. Прагнення досягнути справжню реальність через занурення в сферу підсвідомості врешті призвело до появи альтернативного світу образів, який не підпорядковується звичайній логіці.

Архітектура

Провідним принципом архітектури XX ст. став функціоналізм. Прості геометричні форми планів і архітектурних мас, раціональні конструкції, майже повна відсутність орнаментального декору визначили загальний образ всіх типів споруд. Основними будівельними матеріалами стають залізобетон, метал, скло. Тон в розвитку конструктивно-раціонального начала ще наприкінці XIX ст. почали задавати американські архітектори. В діяльності Чиказької архітектурної школи вперше було спроектовано хмарочоси з використанням сталевих каркасів, великих площ застакання, поділу споруди на функціональні зони. Майже паралельно з цим Ф. Райт створює тип приватного будинку в дусі «органічної архітектури». Така споруда органічно вписується в оточуючий ландшафт, як, скажімо, т.з. «будинки прерій».

В Європі функціоналізм розвивається під впливом модерністських течій в мистецтві. Архітектори шукають не тільки найраціональніші рішення, але й розробляють нову естетику абстрактних об'ємів і форм. Видатними теоретиками і практиками цього напрямку в архітектурі пер. пол. XX ст. були В. Гропіус, Міс ван дер Роє, А. Лоос, Ле Корбюзьє. В межах розвитку функціоналізму виникали окремі течії, які були пов'язані з загальними процесами в європейському модернізмі. Зокрема, під впливом естетики експресіонізму формується т.з. архітектурний експресіонізм, для якого характерне надання особливої виразності окремим елементам будівлі. Ще один напрямок розвитку функціональної архітектури дістав назву конструктивізму.

Мистецтво др. пол. XX ст.

Для модернізму др. пол. XX ст. характерний розвиток і трансформація деяких течій першої половини сторіччя. Передусім, це торкається абстракціонізму і сюрреалізму. Разом з тим з'являються й нові течії, в яких відображуються соціально-культурні процеси в тогочасному суспільстві. **Поп-арт.** Дослідження в галузі поп-культури і спроби штучно створити мистецтво, яке б відображувало психологію споживача, призвело до різноманітних експериментів в цій області. В 1952 р. в Британії при Інституті сучасного мистецтва було створено «Незалежну групу» з метою вивчення масової культури. Художники Р. Гамільтон та Е. Паволоцци, що входили до групи, прославилися колажами з журнальних рекламних оголошень. В 1956 р. група провела виставку «Це – завтра», в якій взяли участь молоді художники П. Блейк, Р. Китай, Д. Хокні. В живописі поп-артисти здійснили справжню революцію. Нові технічні прийоми, запозичені з рекламної індустрії та промислового дизайну – фотодрук, використання проектора, комбінування зображення з реальними предметами підкреслювало механістичний характер нового мистецтва. Звернення до образів повсякденності диктувалося бажанням зробити мистецтво більш демократичним, масовим.

В повоєнному мистецтві США однією з авторитетних фігур залишався дадаїст М. Дюшан. Його ідея «ready made» набула особливої популярності серед митців, що шукали альтернативу абстрактному мистецтву. Саме таким чином з'являється т. зв. «конкретне мистецтво» і нові жанри хепенінг, перформанс, інсталяція та ін. Першими в новому напрямку, який на початку критики охрестили «неодада», стали працювати Р. Раушенберг і Д. Джонс. Їх об'єднує інтерес до сміття цивілізації, банальних предметів і символів повсякденного життя. Раушенберг розробив жанр т. зв. «комбінованих картин», де абстрактний живопис поєднувався з реальними предметами. Джонс створював картини-муляжі різних реальних предметів: прапорів, географічних мап, мішеней. В пер. пол. 1960-х в течію поп-арту приходять нові художники Е. Ворхол, Т. Вессельман, Д. Розенквіст, Р. Ліхтенштайн, К.

Олденбург. Вони зробили предметом зображення не саму реальність, а її тиражовані образи – фото, етикетки, газетні ілюстрації, упаковки. Зокрема, спеціалізацією Ліхтенштайна стали комікси – він переносив на полотно їх фрагменти. Серійність зображень стала головним прийомом творчості Ворхола. Його картини складаються з десятків однакових зображень: банок консервованого супу, фото популярних людей, пачок прального порошку тощо. Вессельман комбінував реальні предмети із збільшеними журнальними картинками у вигляді оголених жінок.

Американський поп-арт став своєрідною апологією споживацького раю, з його прагненням до комфорту і тиражованих задовольств. В європейському поп-арті нерідко лунають песимістичні нотки, пов'язані із зворотним боком благ цивілізації. З'являються антиестетичні тенденції, одну з яких охрестили «естетикою смітника». В Європі митці, що сповідували ідеологію поп-арту утворили групу «нового реалізму», до якої увійшли М. Ротелла, Д. Споері, Крісто, Арман, Ж. Тенглі. «Нові реалісти» працювали з міським сміттям, демонструючи як споживацький рай породжує споживацьке пекло. Зокрема, Арман пакував у прозорі бокси вуличне сміття, називаючи їх «аккумуляціями».

Більш абстрактний характер притаманний іншій течії того ж часу – **оп-арту** (скорочений варіант optical art - оптичне мистецтво). Стилїстика оп-арту побудована на створенні ілюзорних ефектів руху, просторових деформацій, об'ємності за допомогою площинних абстрактних форм. Стилїстично оп-арт близький до геометричного абстракціонізму представником якого був В. Вазарелі, основоположник оп-арту. Основні представники оп-арту: Райлі Б. (Англія), Ешер М.К. (Нідерланди), Кітаока А. (Японія), де Веккі А., Марі К. (Італія), Ібаррола Д. (Іспанія), Мак Гравеніц Х. (Германія), Герстнер Т. (Швейцарія). Напрямок оп-арту поширився в 1950-60-ті рр. Всесвітню популярність оп-арт отримав в 1965 р. після нью-йоркської виставки «Чутливе око». Художники оп-арту використовували різні зорові ілюзії, спираючись на особливості сприйняття плоских і просторових фігур.

Наприклад, при розгляді чорних і білих концентричних кіл, що чергуються, з'являються уявні промені, що перетинаються і ніби обертаються на зразок пропелера. Креслення куба, на якому позначені всі його ребра, виявляється для ока нестійким, і його грані постійно міняються місцями, то висуваючись уперед, то відступаючи в глибину. При перетинанні відрізка прямої штрихами може виникнути відчуття ламаної лінії. Взаємне накладення двох геометричних (наприклад, кільцевих) структур дає ефект хвиль. Яскрава й різко позначена форма провокує так званий послідовний образ, тобто ілюзорну форму тієї ж конфігурації й контрастного кольору.

Близький до оп-арту **кінетизм** створював ефекти руху, різноманітні трансформації за допомогою предметів, механізмів, світлових ефектів. Кінетичне мистецтво, кінетизм (сформувався у 1950-ті рр.) – напрям модернізму, що використовував так звані мобілі (пристрої, які приводяться в рух вітром, водою, електрикою, силами магнетизму тощо). Теоретиками кінетизму виступили французькі художники Ніколя Шоффер і Франк Поппер. Шоффер висував принципи «просторо-світло-хроно-динамізму», як основи кінетичного мистецтва. У їхніх роботах широко використовувалися прозорі матеріали, електромотори, важелі, пульти управління і т. ін. У багатьох випадках ілюзія руху створювалася зміною освітлення. Одним з напрямків кінетизму стало «самознищене» або «самогубне» мистецтво. В ньому рухомі пристрої, пропрацювавши, загорялися чи інакшим чином руйнувалися за рахунок дії деталей, які входили до їхньої конструкції. Видатним представником цього напрямку був Ж. Тенгелі. Художники-кінетики використовували можливості руху предметних конструкцій, різних механізмів, ілюзорних зображень і оптичних ефектів. Після 1960-х в кінетизмі стали використовуватися растрові структури, вантові конструкції, модульні елементи, прийоми програмування і автоматичного управління. Кінетичне мистецтво знаходить певне практичне застосування як вид технічної творчості, в оформленні виставок, рекламі тощо.

Протягом 1950-60-х рр. продовжується потужний розвиток **абстрактного мистецтва**. Зокрема, це стосується стійкого інтересу до геометричного абстракціонізму. Такі митці, як Д. Оліцький і К. Ноланд створюють великоформатні роботи з гладкими лискучими поверхнями і повторюваними геометричними мотивами. Аналітикою кольору займалися Й. Алберс, М. Ротко, Х. Хоффман. Основи мінімального мистецтва заклали Б. Ньюман і Е. Рейнхарт. Зокрема, Рейнхарт став відомий своїми «чорними картинами», де він поступово обмежує колір і приходить до «нульового рівня». У 1960-ті рр. творчість групи нью-йоркських живописців, які тяжіли до концептуалізму, була названа «постживописною абстракцією». Серед них Х. Франкенталер, М. Луїс, Д. Оліцький, К. Ноланд. Нерідко художники відмовляються від традиційних інструментів живописця, користуючись спреями, заливаючи фарбою окремі ділянки полотна просто з банок. До повного мінімалізму абстрактне мистецтво дійшло у послідовників монохромного живопису. Лідер цього напрямку Л. Фонтана створював не лише монохромні картини, а й зафарбовував цілі зали чорним кольором. Але справжню популярність він здобув після серії картин з дірками й розрізами. Серед його видатних послідовників І. Клайн і П. Манзоні. В Германії учасники групи «Зеро» намагалися довести живопис до «нульових форм» (Г. Юкер, Г. Гепферт, О. Піне та ін.)

Мінімалізм («мистецтво АВС», «мистецтво первинних структур», «неможливе мистецтво») – напрям у мистецтві, що виник у Нью-Йорку як реакція на абстрактний експресіонізм. Термін «мінімалізм» належить мистецтвознавцю Річарду Уолхейму, який використав його у 1965 році, аналізуючи творчість американського і французького художника Марселя Дюшана. Девізом мінімалізму став вираз *Less is more* («нічого зайвого»), який закликає справити враження на глядача не різноманітністю форм і фарб, а мінімумом засобів, чіткістю і простотою. Художники-мінімалісти були зацікавлені передусім в передачі чистої «ідеї». Їх твори вирізняє навмисна простота форми, колористичний лаконізм. Представники мінімалізму в

образотворчому мистецтві створюють прості і точні композиції, часто зведені до елементарних геометричних контурів. Об'єкти, які створюються мінімалістами, не несуть ніякої символічного навантаження, вони – тільки те, що вони є. Для втілення своїх задумів митці використовують модульні конструкції і промислові матеріали. Мінімалісти відмовились від реалістичності і суб'єктивності, прагнули усунути відмінності між живописом і скульптурою. Картини в стилістиці мінімалізму характеризуються повторенням геометричних фігур, асиметричністю зображень. До видатних представників мінімалізму належать митці К. Андре, Д. Флейвін, С. ЛеВітт, Д. Джадд, Р. Морріс.

Мінімалізм існує як в двовірному просторі – на полотні або на папері, так і в тривірному. Освоєння реального простору виявилось особливо привабливим для майстрів-мінімалістів. Твором мистецтва стає саме середовище, організоване за допомогою декількох елементарних структур. Прикладом може служити творчість Д. Джадда. Цей митець, що розпочинав свій шлях як арт-критик, прийшов згодом до живопису, потім до скульптури, а згодом до виготовлення лаконічних арт-об'єктів. Розставляючи їх в природному оточенні, майстер домагався ефекту сприйняття натури, як частини художнього твору. Наприклад, фрагмент пейзажу, побачений крізь отвір у бетонній трубі, інтегрувався в силове поле твору. Американський майстер, К. Андре, використовував цеглини і блоки каменю для створення елементарних форм – художник викладав з них на землі прямокутники, кола і квадрати. Ці твори нагадують шматки вулиць, що несподівано опинилися в музейному просторі. Мінімалістів часто притягували до себе питання світла і простору. Американський митець Д. Флавін створював арт-об'єкти та інсталяції з флуоресцентних ламп.

Концептуальне мистецтво – мистецький рух, що склався наприкінці 1960-х рр. під впливом дадаїзму, поп-арту й мінімального мистецтва. Основним знаряддям митця стає концепт – ідея оформлена у вигляді тексту. Концепт міг бути виражений в театралізованій формі, постановочній

фотографії або будь-якій іншій формі. Концептуалісти припускали, що ідея, концепція твору важливіше за його втілення. Представники цього напрямку хотіли переглянути саме поняття «мистецтво», вважаючи, що формальна сторона повинна поступитися першістю інтелектуальному задуму. Досить донести ідею до глядача, а яким способом це буде зроблено не принципово. З цією метою використовувалися готові предмети, схеми, графіки, таблиці, фотографії та ін. Традиційні види мистецтва (живопис, графіка, скульптура) концептуалістами розглядаються як допоміжні. Якщо в них є необхідність для вираження певного концепту, вони використовуються, якщо ні – майстер звертається до інших засобів. Власне, про твір мистецтва вже не йдеться, його місце заступає арт-об'єкт – продукт інтелектуальної рефлексії.

Одним з основоположників концептуалізму вважається Д. Кошут – американський художник, викладач Нью-Йоркської школи образотворчих мистецтв, засновник Музею нормального мистецтва. У 1969 р. вийшло його есе «Мистецтво після філософії», де Кошут виклав теорію сучасного мистецтва як рефлексію про самого себе. Головним завданням сучасного художника автор вважає пошуки відповіді на питання, що є мистецтво, як воно функціонує, де проходять межі між мистецтвом і не-мистецтвом. Серед найвідоміших творів Кошута – «Один і три стільці». Перед глядачем реальний стілець, фотографія того ж стільця і написана великим шрифтом словникова стаття, що таке стілець. Тобто реальна присутність, зображення і опис. Художник пропонує глядачеві задатися питанням, що є мистецтво: буквально відтворення предмета, створення його копії чи розкриття ідеї предмета за допомогою слів. Визнаними представниками концептуалізму є Е. Руша, Р. Опалка, О. Кавара, С. Туомблі, Б. Вотье.

Гіперреалізм (суперреалізм, фотореалізм, новий реалізм, гострофокусний реалізм, слайдизм, документалізм, радикальний реалізм, оптичний реалізм, холодний реалізм, постпоп-ілюзіонізм) – напрям в американському та європейському мистецтві раннього постмодернізму. Виник наприкінці 1960-х рр. у США як антитеза поп-арту, опозиція до

поширених тоді живописно-експресивної абстракції та мінімалізму. У 1970-ті рр. набув розвитку в країнах Європи. Поняття «гіперреалізм» було запропоновано Ізі Брашо в 1973 р., як французький синонім слова «фотореалізм». «Гіперреалізм» став назвою великого каталогу та виставки в Брюсселі того ж 1973 року. На виставці, переважно, були представлені роботи американських фотореалістів, але також були включені роботи значних європейських художників, таких як: Д. Гнолі, Г. Ріхтер, К. Клафек і Р. Делкол. Найбільш виразно гіперреалізм проявився в живописі та скульптурі. В основі гіперреалізму – уведення до традиційних художніх практик фотообразів, погляду на реальність крізь фотооб'єктив, повернення до сюжетності та зображальності в мистецтві, інтерес до банальних побутових сцен, що відтворюють фрагменти урбаністичного середовища. Стилїстика гіперреалізму ґрунтується на імітації фотографії засобами живопису, прагненні граничної об'єктивності у відтворенні предметів, нівелюванні індивідуальності митця. Для цього використовуються механічні засоби копіювання: репроекція, розфарбування масштаб. сітки, аерограф замість пензля, фарборозпилювачі, трафарети, акрилові фарби, шліфування поверхні готової картини. Особлива увага приділяється зображенню лискухих поверхонь – скла, полірованого граніту, лакового покриття автомобілів тощо. Серед митців цього напрямку – Д. Едді, Р. Естес, Р. Гоінґс, Р. Коттінґем, Б. Шонцайт, М. Морлі, Ч. Клоуз, Д. Кесслер, Р. Бехтль, О. Флек, Г. Кановитц. Представники гіперреалізму в скульптурі Дж. де Андре, Д. Гансон виготовляли муляжі з живих фігур, натуралістично розфарбовані й одягнуті у готовий одяг.